

Гендерні процеси у сучасному суспільстві: теоретичні засади аналізу

Анотація. Стаття присвячена дослідженню гендерних процесів у соціальній структурі суспільства. Простежено розвиток теоретичних концепцій гендеру, проаналізовано вплив філософських течій на формування гендерних теорій. Показано, що гендерні дослідження останніх десятиліть виявили, що поняття статі, гендеру і гендерної асиметрії стають головним предметом вивчення філософії фемінізму, а маскулінність – одним із напрямків постфемінізму. Тому з'явилися праці про «кризу маскулінності» і переваги «фемінних» психологічних рис, переосмислення питання місця та ролі жінки в сучасному світі, без вирішення яких неможливий поступальний розвиток сучасного демократичного суспільства.

Ключові слова: стать, гендер, гендерні ролі, маскулінність, фемінність, чоловіче, жіноче

Актуальність. У сучасному суспільстві неможливо ставитися до особистості без урахування соціокультурних особливостей статі. З'явився новий категоріальний апарат, що містить терміни з ключовим словом «гендер», які дозволяють більш повно вивчати особистість. Гендер – це те, у що суспільство перетворює фізичні, анатомічні і психологічні відмінності людей. Поняття чоловічої і жіночої поведінки, маскулінних і фемінних манер, дій, мови несуть гендерні конструкти, оскільки втілюють у собі соціальні очікування відносно характеристик «справжнього чоловіка» і «справжньої жінки». Це не біологічні факти, а культурно-специфічні переконання, котрі організовують соціальну практику саме так, а не інакше.

Гендерна методологія – це міждисциплінарна методологія. Вона включає в себе філософію, соціологію, психоаналіз, літературознавство. Актуальним є

розгляд багатьох проблем, пов'язаних з гендерними проблемами. На даний час в Україні має місце тенденція поглиблення у вивчення гендерної проблеми.

Гендер створюється суспільством як соціальна модель жінок і чоловіків, що визначає їх положення і роль в суспільстві. Гендерні системи розрізняються в різних суспільствах, проте вони асиметричні: чоловіки і все «чоловіче – маскулінне» вважаються первинними, значущими і домінуючими, а жінки і все «жіноче – фемінне» – вторинними, незначними із соціальної точки зору [1, с. 9].

Дослідження гендерних процесів у суспільстві відображають асиметричні культурні оцінки й очікування, що адресуються людям залежно від їх статі. Із часом майже в кожному суспільстві, де вказані характеристики мають два гендерні типи, одній біологічній статі нав'язують соціальні ролі, які вважаються культурно вторинними. Соціальні норми змінюються з часом, проте гендерна асиметрія залишається. Саме гендер є одним із способів соціальної стратифікації суспільства, який у поєднанні з такими соціально-демографічними чинниками, як національність, клас, вік, організовує систему соціальної ієрархії.

Формування гендерного підходу не випадково співпало з широким обговоренням філософської проблеми про співвідношення біологічного і соціального в природі людини. На Заході проблема ідентифікації статі, з'ясування ролі соціального, культурного, з одного боку, і біологічного, з іншого, стали головною проблемою, яку обговорювали.

Метою статті є дослідження гендерних процесів у соціальній структурі суспільства.

Започаткувавши нову парадигму мислення, де в центрі уваги опинилась стать людини, гендерна методологія вивела на авансцену суспільствознавства нові проблеми людського існування. Ці проблеми виявились універсальними,

оскільки стать (не тільки в особистому значенні, але і в значенні гендера) – універсальна характеристика людського буття. Така банальна істина ігнорувалась, як з'ясувалося, при новому погляді на речі, в традиційному суспільствознавстві, де «стать» і «людина» виявилися відірваними одне від одного. «Людиною» тут був чоловік, «стать». І відповідно проблема людини була центральною проблемою філософії, проблема статі – другорядною. Психологія, була нейтральною або «без статі» (І. Кон), також орієнтувалась на чоловічу норму [1, с. 92].

Теоретики фемінізму починають досліджувати соціальну технологію формування гендерних ролей, те, як формується у людей гендерна свідомість через різні соціальні інститути, мистецтво, науку, врешті, досвід повсякденного життя. «Гендер як соціальний аспект відносин статі, – стверджують дослідники, – конструюється і виражається в багатьох галузях соціального життя. Він включає в себе культуру, ідеологію, дискурсивну практику, хоча і не ототожнюється з ними. Гендерний розподіл в домашній і професійній праці, організація держави, сексуальність, структура насилля і багато інших аспектів соціальної організації впливають на гендерні відносини».

Одна із особливостей сучасного етапу гендерних досліджень полягає в тому, що їх об'єктом, поряд з жінками, все частіше стають чоловіки. Одні автори вбачали проблему в тому, що гендерний клас або соціальна група відстають від вимог часу: їхня діяльність і групова самосвідомість, уявлення про те, яким може і повинен бути чоловік, не відповідають соціальним вимогам і підлягають радикальним змінам. Інші автори вбачають у соціальних процесах загрозу «природним» основам людської цивілізації і закликають чоловіків як традиційних захисників стабільності і порядку, покінчити з цією деградацією і повернути суспільство в спокійне і надійне минуле [1, с. 562].

До середини 1980-х років чоловічим проблемам присвячувались книги і дослідження медико-біологічного характеру. Потім зросла кількість публікацій, що охоплювала все новіші теми і галузі знання. Все більше з'являлося видань про чоловіків і для чоловіків. Ці видання містили в собі масу нової цікавої інформації про різні сторони і аспекти чоловічого буття. Однак співвідношення понять «чоловіче буття» і «маскулінність» залишаються відкритими для дискусій. Під чоловічими дослідженнями розуміють предметну область знання, що включає в себе все те, що стосується чоловіків, включаючи і біологію чоловічого тіла. Маскулінність частіше трактується як особлива соціальна ідентичність, яка існує виключно у визначеному соціумі і змінюється разом з ними.

Як й інші гендерні категорії «маскулінність» не має однозначного визначення і має щонайменше три різні значення:
– маскулінність – це категорія, що означає сукупність

поведінкових і психічних властивостей і особливостей, які об'єктивно властиві чоловікам, на відміну від жінок;

– маскулінність – це категорія, що означає один із елементів символічної культури суспільства, сукупність соціальних уявлень, установок і вірувань про те, ким є чоловік і які якості йому приписуються;

– маскулінність – це система приписів, маючи на увазі не середньостатистичного, а ідеального “справжнього” чоловіка, це нормативний еталон чоловічості.

Але індивідуальні властивості, стереотипи масової свідомості і соціальні норми, як і наші уявлення про реальне, бажане і про те, як повинно бути, ніколи не співпадають. Тому існують не тільки різні канони маскулінності, але й різні парадигми її вивчення, які є взаємодоповнюючими. Тим більше, що вони реалізуються різними науковими дисциплінами.

Найбільш популярніша в гендерних дослідженнях така парадигма маскулінності та фемінності, як психо-аналіз. Психоаналіз є універсальним у тому значенні, що він ухвалює універсальні чоловічі властивості, а також механізми і стадії формування чоловічого характеру. Однак вважається, що ці властивості біологічно не задані, але формуються в процесі індивідуального розвитку, в результаті взаємодії дитини з батьками.

Однак більшість суспільствознавців і психологів ставляться до психоаналітичної парадигми скептично. Базові категорії психоаналізу – це не наукові поняття, а метафори, його висновки не піддаються статистичній перевірці. Різні школи і течії психоаналізу (Фрейд, Юнг, неофрейдисти, Лакан) концептуально не поєднуються один з одним, одні і ті ж терміни означають у них різні речі. Йдучи за буденною свідомістю, психоаналітичні теорії зводять маскулінність до сексуальності або описують її в сексологічних термінах. Психоаналітична парадигма дозволяє виразити і описати суб'єктивні переживання чоловіків, пов'язані з «кризою маскулінності», але конкретно-історичні соціальні реалії і особливо механізми соціальної зміни від неї вислизають.

У світлі психоаналізу маскулінна самосвідомість і поведінка стають продуктами наслідування й ідентифікації з конкретним чоловіком-батьком або його символічним образом.

Маскулінність та фемінність не пов'язані з біологічною статтю, а складаються з відмінних психологічних характеристик, історично сформованих особливо-стями культури певного соціального середовища. Маскулінність асоціюється з екстравертивністю, активністю, незалежністю, самовпевненістю, а фемінність – з інтровертивністю, залежністю, неспівісністю, сентиментальністю.

Однією з ключових гендерних проблем є проблема патріархату. На початку 90-х років професор соціоло-

гії, С. Волбі (Велика Британія), наповнила поняття патріархату соціологічним змістом, визначивши патріархат як «систему взаємопов'язаних соціальних структур, за допомогою яких чоловіки пригнічують та експлуатують жінок». Термін «патріархалізм» застосовував ще М. Вебер для означення певних типів суспільств чи соціальних інституцій, у яких владна структура аналогічна моделі сім'ї, що живе за «правилом батька».

Чоловіче домінування виникло внаслідок того, що жінка, народжуючи й виховуючи дітей, обмежує свою життєву діяльність лише материнством і хатньою роботою. Жінки були цілком залежні від своєї фізіології; часті вагітності, клопоти з малими дітьми спричинили й залежність жінок від чоловіків як годувальників. Поступово відбувалася інституалізація патріархату як системи соціального контролю та порядку, трансформуючись з мікрорівня, зі сфери приватних відносин у межах домашнього господарства, до макрорівня, в систему суспільних відносин. Всі сучасні суспільства перебувають в ідеологічних тенетах патріархату, відрізняючись лише ступенем і характером прояву соціальних нерівностей згідно соціального статусу чоловіків і жінок, тобто гендерних нерівностей [5, с. 86].

Останньою в переліку теоретичних гендерних перспектив виступає феміністична теорія, основним положенням та відправною точкою якої є пригноблення, пригнічення жінки в (капіталістичному) суспільстві. Фемінізм, досить активно розвивається в напрямку вироблення практичних пропозицій щодо ймовірних шляхів подолання пригніченого становища жінки як соціальної проблеми капіталістичного суспільства.

Головним постулатом фемінізму є те, що тільки в інтересах усіх чоловіків – зберігати патріархат, тобто такий соціальний лад, де жінки систематично пригнічуються чоловіками в усіх сферах життя. Адже в ідеальному суспільстві індивіди повинні мати можливість виконувати роботи, які

найбільше їм відповідають незалежно від статі. На противагу розподілу праці за статтю, фемінізмом висувається концепція культурного розподілу праці, згідно з якою поведінка статей або вже гендерна поведінка визначається рівнем культурного розвитку суспільства.

Сучасна феміністична теоретична перспектива, породжена політичним феміністичним рухом, представлена трьома напрямками:

- ліберальним або помірним фемінізмом;

- марксистським або соціалістичним фемінізмом; – радикальним фемінізмом.

Спільним для всіх напрямів є зосередження уваги на проблемі пригнічення жінки, а відмінним – підхід до пояснення цього соціального явища та пропозицій щодо пошуку шляхів його подолання. Ліберальний фемінізм зайнятий викриттям дискримінаційних форм щодо жінки з подальшим розв'язанням цієї проблеми шляхом державних реформ.

Спочатку ліберальні ідеї стосувалися виключно чоловіків та чоловічого визволення з-під монархічної влади. Суттєвий внесок у формулювання необхідності жіночого визволення зробив англійський мислитель та політичний діяч Дж. Міль. Його погляди щодо питань жіночої рівноправності викладені в есе «Поневолення жінки», яке було написане в 1863 році. У ньому він критикує принципи «споконвічного підпорядкування однієї статі іншій» як несправедливого у своїй основі, що є «одним з основних перешкод на шляху людства до досконалості». Цей принцип він пропонував замінити принципом «ідеальної рівності», що не припускає ніякої влади або привілеїв для жодної зі сторін, так само і визнання неспроможності якоїсь із них.

Сама по собі політична доктрина лібералізму підштовхує послідовників до необхідності визнання жіночої рівноправності в суспільстві. Але на певному етапі суспільного розвитку вона суперечить сама собі. З одного боку, пропагується індивідуальна свобода, а з іншого, ліберальні ідеологи

виступають проти будь-якого державного втручання для підтримки ситуації рівних можливостей для реалізації такої свободи. Держави, які будують власну політику на основі ліберальної ідеології, дотримуються залишкового принципу фінансування соціальної сфери. У цих державах також не можна сподіватися на широке розповсюдження політики позитивних дій, спрямованих на рівень зростання участі жінок у політичному житті країни. Таким чином, будучи основною течією, у межах якої була безпосередньо обґрунтована концепція рівності жіночих прав і свобод, лібералізм обґрунтовує позиції противників практичного досягнення жіночої рівності саме тому, що сподівається на власні сили індивіда, якого не повинна підтримувати держава. Ліберальна ідеологія несе в собі внутрішнє протиріччя, що має суттєві практичні наслідки.

Марксистський, або соціалістичний фемінізм ґрунтується на тому, що жіноча пригніченість – це продукт капіталістичних і патріархальних суспільних відносин, а звільнення від пригнобленого стану можливе й пов'язане із завершенням капіталістичної фази та подоланням жорстокого чоловічого контролю. Радикальний фемінізм вбачає причину проблемної ситуації в існуванні патріархату, тобто чоловічого домінування та контролю над жінками, незалежно від економічної системи, й закликає боротися за звільнення від такого контролю.

Головним завданням фемінізму є внесення канонів в науку, конфронтація культурологічних концепцій і

канонічних тем з феміністськими теоріями.

Основна риса жіночих досліджень – це розвиток колективних способів дії. Хоча жінки – науковці, мекі, митці і багато інших працюють на самоті, вони часто об'єднують свої ресурси (знання, навички та енергію) для колективної роботи, результат якої робить акцент не на індивідуальних зусиллях, а на сукупних зусиллях групи. По-перше, колективна дія – це

взаємна підтримка в складних починаннях. По-друге, більшість проблем потребують експертизи не однієї

людини, а спеціалістів різного профілю або досвіду. Для жіночих досліджень на першому етапі було важливим виявити і назвати відмінності між чоловіками і жінками. Головне завдання полягало в наданні інформації від жінок і про жінок, щоб таким чином створити фундамент для нових теоретичних концепцій. З цього моменту важливими стали гендерні дослідження, присвячені продовженню критики витіснення жінок і не стільки опису механізмів влади, скільки критичному аналізу механізмів, пов'язаних з ієрархізацією. На відміну від початкової критика стереотипних зображень жіночості одночасно намагається скорегувати зображення, тобто замінити їх на більш "правильні".

Фемінність та маскулінність як ідеальні частини цілого доповнюються варіантами способів чоловічої - жіночої суб'єктивації, що відображають прагнення до рівного входження в соціальне життя.

Визначення чоловіка і жінки, відмінностей між жіночністю і мужністю, змінюється з плином часу. Різні уявлення існують одночасно, набуваючи більшої або меншої значущості; їх комбінують, співвідносять одне з одним, щоб через відмінності між статями дати характеристики людини взагалі. Усвідомлення факту цих історичних змін відбулося не так давно, що дало поштовх для досліджень, які стали однією з найбільш продуктивних галузей наукового пошуку у світі, результати якого наполегливо вимагають свого впровадження у вітчизняну освітню практику.

[1] Введение в гендерные исследования / [под ред. И. Жеребкиной]. – Харьков: ХЦГИ; Санкт-Петербург: Издательство «Алетейя», 2001. – Ч. 1. – 708 с.

[2] Виноградова Т.В. Сравнительное исследование познавательных процессов у мужчин и женщин: роль биологических и социальных факторов // Вопросы психологии. – 1993. – № 2. – С. 63-71.

[3] Головка Б.А. Філософська антропологія. – К.: ІЗМН, 1997. – 240 с.

[4] Іващенко О. Гендерна наукова перспектива: від світогляду до політики // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – No 6. – С. 78-91.

[5] Людина в есенційних та екзистенційних вимірах / [за. ред. В.Г. Табачковського]. – К.: Наукова думка, 2004. – 244 с.

[1] Introduction to gender studies / [ed. by I. Zharebkina]. – Kharkov: KCGS; St. Petersburg: Publishing house "Aletheia", 2001. – Part 1. – 708 p.

[2] Vinogradova, T.V. a Comparative study of cognitive processes in both men and women: the role of biological and social factors // Questions of psychology. – 1993. – No.2. – P. 63-71.

[3] Golovko, B.A. Philosophical anthropology – K.: SMN, 1997. –

240 p.

[4] Ivashchenko, A. Gender scientific perspective: from ideology to politics // Sociology: theory, methods, marketing. – 1998. –

No. 6. – P. 78 – 91.

[5] Person in essential and existential dimensions / [ed. V.G. Tabakowska]. – Kyiv: Scientific thought, 2004. – 244 p.

ЛІТЕРАТУРА

REFERENCES

Gender processes in modern society: theoretical framework for the analysis

Levchenko L.

Abstract. The article is devoted researches of gendernykh processes in the social

structure of society. It traces the development of theoretical concepts of gender, the influence of philosophical currents of the formation of gender theories.. It is shown that gender researches of the last decades educed that concept of sex, gender and gender asymmetry become the main article of study of philosophy of feminism, and masculine – one of directions of post-feminism. Therefore labours appeared about the "crisis of masculine" and advantages of "feminine" of psychological lines, reconsideration of question of place and role of woman in the modern world, without the decision of which forward development of modern democratic society is impossible.

Keywords: gender, sex, masculine, feminine, male, female